

Događaji su se razvijali prema drugačijem scenariju. Berlinski kongres, sazvan nakon Rusko-osman-skog rata 1877.-1878., dao je Austro-Ugarskoj pravo na okupaciju Bosanskog vilajeta. Prethodne dvije decenije širokog spektra djelovanja ruskih diplomata u njemu, iako ne uvijek uspješno u svim segmentima,

bile su, ustvrđuje autorica, od velike važnosti za potpunije oblikovanje balkanske politike Petrograda. Razvila su se određena saznanja o tom prostoru, njegovim karakteristikama i značaju u evropskim okvirima, što je imalo odjeka i u daljoj ruskoj politici prema Bosni i Hercegovini.

Safet Bandžović

Лидия Ю. Пахомова, Балканский лакмус. Австро-венгерская политика в Боснии и Герцеговине и российская дипломатия (1878–1908). Издательство “Индрик”, Москва 2021, 288 ст.

(Lidia Pahomova, Balkanski lakmus. Austro-ugarska politika u Bosni i Hercegovini i ruska diplomatija (1878-1908), Indrik, Moskva, 2021, 288 str.)

Dramatični tokovi historije “dugog XIX vijeka” na Balkanu ne mogu se svestranije sagledavati odvojeni od šireg evropskog okvira, geopolitičkog poretka, upliva i višedimenzionalnih posljedica interesnih logika velikih država, posebno Austro-Ugarske i Rusije. Svi važniji procesi u XIX stoljeću na Balkanu nastajali su uz asistenciju strane diplomatije. U drugoj polovini tog stoljeća podudarali su se,

kako navodi Lidija Pahomova, ciljevi ruskog ministarstva vanjskih poslova i pravoslavnih balkanskih naroda: “Россия помогала им исходя из своих интересов: для ее политики на Балканах религия играла ведущую роль”. Ruske diplomate su “были инструментом, используя который, христиане добивались прав, постоянно подавая обращения и жалобы”. Međunarodni

aranžmani na tom prostoru u XIX i XX stoljeću bili su, po pravilu, često se navodi u literaturi, plod sporazuma velikih sila ili su sklapani pod njihovim uticajem. Balkan (“Ящик Пандоры”) i nakon Berlinskog kongresa 1878, ostao je prostor suprotstavljenih vizija velesila, kompenzacija, zakulisnih pregovora i nagodbi koji su, kao i procesi dugog trajanja i događaji koji su ih pratili, imajući u vidu obimnu historiografsku produkciju u više zemalja, ostali otvoreni i izazovni predmet naučne pozornosti i multiperspektivne interpretacije. Knjiga Pahomove koja predstavlja u osnovi njenu doktorsku disertaciju *Боснийский вопрос в российской внешней политике в 1878–1908 годах*, odbranjenu 2010. na Moskovskom državnom univerzitetu Lomonosov, to svakako sadržajno potvrđuje.

Visoka politika u koju spada i diplomatija, zbog povjerljive naravi, uvijek ostaje za naučnike kritičkog usmjerenja otvoreno istraživačko polje. Evropska stabilnost nije bila upitna sve dotle dok su Austro-Ugarska i Rusija imale međusobno dobre odnose. Ruski predstavnici su na Berlinskom kongresu 1878. ustvrđivali da je austrougarski ulazak u Bosnu

i Hercegovinu, na osnovu dobijenog mandata, zapravo bila okupacija “без определения срока”, dok su svi predstavnici evropskih država smatrali da je ona značila upravo aneksiju. Jedna je okolnost donekle umirivala ruske diplomate: okupacija BiH je otkrila velike praznine u sistemu dualizma Austro-Ugarske. Rusko ministarstvo vanjskih poslova predviđalo je da će porast slavenskog stanovništva u toj državi postati “uzrok slabosti u slučaju rata s nama”. Njeno slabljenje “iznutra” odgovaralo je zamislima Rusije. Njene diplomatske misije u Austro-Ugarskoj radile su na prikupljanju informacija o položaju Slavena i drugih etničkih manjina u toj državi. U Petrogradu je, također, bilo procijenjeno i da će Austro-Ugarska “biti vezana za Jadran, daleko od Crnog mora”, koje je za Rusiju bilo od vitalnog značaja. Ruski ambasador u Beču Kapnist (Петр А. Капнист), pisao je 1897. da je Beč *bosansko pitanje* tretirao kao svojevrsni “akmus” (“лакмусовая бумажка”), “mjerilo” svojih odnosa s Rusijom. Ovaj izraz iskusnog diplomate učinio se Pahomovoj dovoljno ilustrativnim, pa ga je stavila u naslov knjige, napisane na osnovu raznolikih arhivskih izvora i obimne literature.

Autorica je težila da pokaže povezanost unutrašnjih prilika u Bosni i Hercegovini i odlučivanja o njenoj sudbini na evropskom nivou, prije svega kroz prizmu odnosa Rusije i Austro-Ugarske. Rusija je 1878. imala jednu od glavnih uloga u “predaji” Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj. Politički kurs u balkanskoj politici Petrograda prema *bosanskom pitanju* temeljio se na dubinskoj analizi. Događaje 1878–1908. Pahomova je promatrala i kroz prizmu percepcije ruskih diplomata, njihovih dometa i ograničenja. Rusko ministarstvo vanjskih poslova pratilo je i procjenjivalo austrougarsku modernizacijsku politiku u Bosni i Hercegovini. Etnografski radovi Rovinskog (Павел А. Ровинский) i Haruzina (Алексей Н. Харузин) omogućili su detaljnije analize promjena u životu naroda u BiH. Haruzin je 1901. ukazivao da historičare u BiH čeka “обильная жатва”.

Knjiga *Balkanski lakmus: austrougarska politika u Bosni i Hercegovini i ruska diplomatija (1878.–1908.)* sastoji se od pet poglavlja: *Do Berlinskog kongresa; Početna faza austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini; Aktivna integracijska politika Austro-Ugarske u Bosni i Hercegovini (1880-e – sredina 1890-ih); Transformacija režima*

upravljanja u Bosni i Hercegovini (sredina 1890-ih – početak 1900-ih); Bosna i Hercegovina – dio Habsburške Monarhije (1908.–1914.). Autorica se fokusirala na aktivnosti ruskih konzula u Sarajevu i rad ruskih diplomata u periodu između dvije krize – Velike istočne i aneksione. Berlinski kongres, održan nakon Rusko-osmanskog rata 1877–1878. godine koji je znatno iscrpio Rusiju, stavio je Bosnu i Hercegovinu pod kontrolu Austro-Ugarske, ostavljajući sultana do aneksije 1908. kao suverena (“правовая аномалия”). Rusko ministarstvo rata imalo je prethodno spreman plan kako da onemogući okupaciju BiH, ali on nije realiziran (“дипломаты на Берлинском конгрессе и новые южнославянские государства не могли допустить еще одну военную кампанию”). Odluke ruskog ministarstva vanjskih poslova bazirale su se na analizi stanja u tom dijelu Balkana. Centar za prikupljanje informacija bio je konzulat u Sarajevu, pa je u knjizi posvećena posebna pažnja njegovom funkcioniranju, teškoćama, uslovima i okolnostima rada, pod stalnom pozornošću austrougarskih vlasti. Nadzor nad aktivnostima ruskih diplomata vršili su brojni vladini agenti. Njihovi izvještaji, sastavljeni za

generalnog namjesnika BiH, sačuvani su u Arhivu Bosne i Hercegovine. O svakom koraku ruskih diplomatskih predstavnika i drugih ruskih državljana u posjeti Bosni i Hercegovini, informirana je i vlada u Beču. Balkanski Slaveni pod ruskim protektoratom, govorile su 1884. austro-ugarske diplomate, mogu prerezati naše “žile kucavice”.

Carska Rusija, važan geostrateški faktor u svjetskim odnosima, bila je prvobitno nakon 1878. zagovornica održanja *status quo* stanja na Balkanu i tretiranja Bosne i Hercegovine kao, opšteevropskog pitanja, objekta u politici velesila. Čim se opet, s daljim balkanskim previranjima, reaktualiziralo *bosansko pitanje* koje nije bilo potpuno zatvoreno u Berlinu 1878. godine, ruski diplomati osvrtni su se na izvještaje svojih prethodnika iz osmanskog perioda. To je omogućilo zauzimanje promišljenog, obazrivog stava o tom “pitanju” i uveliko spasilo Rusiju od ozbiljnih međunarodnih sukoba u nekoliko narednih decenija. Ustanak u Hercegovini 1882. protiv austrougarske uprave pratila je neutralna pozicija Ministarstvo vanjskih poslova Rusije, bez obzira na akcije i inicijative često radikalnih slavenofilskih udruženja.

Rusiju je u habsburškoj BiH prvo predstavljao konzul Ladiženski (Николай Н. Ладъженский, 1879–1880.). U daljem radu ovog ruskog predstavništva jasno se razlikuju dvije etape vezane uz imena Bakunjin (Модест М. Бакунин, 1880–1893.) i Igelstrema (Густав В. Игельстрём, 1893–1914.). Prvi je tamo radio 13, a drugi 21 godinu. Bakunjin je, sjećajući se svoje konzulske službe iz osmanskog doba, u tako burnom vremenu kao što je bila Velika istočna kriza, pokušao nastaviti djelovati istim metodama kao i tada – blisko komunicirati s lokalnim stanovništvom i ostati neovisan od lokalnih vlasti. Svoj položaj je ovako okarakterizirao: “Izuzetno težak, delikatan i problematičan položaj ruskog konzula u Sarajevu među neprijateljski raspoloženim i sumnjičavim Austrijancima”. Igelstrem se, prilagođavajući rad novoj stvarnosti, usredotočio na praćenje situacije bez pokušaja uplitanja u upravu Bosne i Hercegovine. Imao je instrukcije da se “ne miješa u poslove unutrašnje uprave, da obaviještava carsko veleposlanstvo o svim naredbama i mjerama austrougarske vlade koje su od opšte važnosti za zemlju, te naznačiti ujedno šta [...] korisne ili štetne posljedice reformi mogu imati za stanovnike

pokrajina”. U isto vrijeme, konzul je imao nove teme za praćenje i ekspertize, poput epidemiološke situacije koja je ukazivala na uključenost stanovnika Austro-Ugarske i Rusije u migracijske procese. Ipak, zadržana je prethodna, iz osmanskog perioda, glavna funkcija konzula – briga za pravoslavno stanovništvo (“В 1880-х гг. они называли православных жителей то православными, то сербами, с 1890-х гг. — все чаще сербами”). Uz pomoć ruskih diplomata ono je 1905. uspjelo ostvariti crkvenu i školsku autonomiju (“В борьбе за права четче проступали контуры национального самосознания, шло формирование сербской нации”). Zato se može govoriti i o posebnoj ulozi ruskog Ministarstva vanjskih poslova u tom složenom procesu (“Великая православная держава поддерживала своих единоверцев и иногда направляла их”). Ta podrška ovisila je prvenstveno o položaju Rusije na međunarnoj sceni. Aktivnosti ruskih diplomata su zato važni dio političke historije Bosne i Hercegovine u austrougarskom periodu, kao i Balkana u cjelini.

Realističke teorije pretpostavljaju da države nemaju stalne prijatelje nego trajne interese. Sve se, kazuju

iskustva, temelji na odnosu snaga i moći među državama. Osnov međunarodne politike, česta su podsjećanja, ostao je isti još od vremena Tukidida koji je ustvrdio da jaki rade šta hoće, a slabi ono što moraju. “Oružje za ratove se mijenja”, ali su suštinski ciljevi doista zasnovani na trajnim strateškim vrijednostima i nikada se ne mijenjaju. Rusija, koja je nakon Berlinskog kongresa nezadovoljna njegovim odlukama i daljim razvojem prilika “otišla” s Balkana, “vratila” se ovom regionu nakon neuspješnog rata s Japanom 1905. godine. Ruski političari su upozoravali da je iza njega i posljedica revolucionarnih previranja, ovoj velikoj državi bilo nužno najmanje “двадцать спокойных лет” da se oporavi.

Transformacija ruske politike u posljednjoj trećini XIX – i početkom XX stoljeća bila je povezana s promjenama političkih blokova i saveza. Balkan je od 1903. do Prvog svjetskog rata 1914. bio u fokusu diplomatije (“epicentar rivalstva velikih sila na početku dvadesetog stoljeća”). Petrograd je nastojao da *bosansko pitanje* iskoristi kao sredstvo u rusko-austrougarskim pregovorima. Bila mu je jasna neminovnost uključenja Bosne i Hercegovine u sastav Austro-Ugarske, ali su pritom postojali i vlastite

imperijalne težnje Rusije koje je uporno pokušavala da ostvari. Početkom XX stoljeća rusko Ministarstvo vanjskih poslova, s druge strane, još se zanosilo mislima da Istanbul pretvori u “neutraliziran i slobodan grad”, s “ruskim topovima na Bosforu”. Petrograd je pokušao ispregovarati kompenzaciju s Bečom kako bi održao ravnotežu snaga na Balkanu između ove dvije države. Ruski ministar vanjskih poslova Izvoljski (Александр П. Извольский) je austrougarskom kolegi Erentalu (Alois Lexa von Aehrenthal) u septembru 1908. u *Buhlau* ponudio “fer dogovor”: Bosna i Hercegovina za moreuze. Radilo se o pravu slobodnog prolaza ruskih vojnih brodova kroz crnomorske moreuze u zamjenu za pristanak Rusije na austrougarsku aneksiju BiH. Rusku politiku je Izvoljski karakterizirao kao politiku “zdravog egoizma”. Car Nikolaj II je bio zadovoljan dogovorom: “Ovo bi bilo rješenje za staro pitanje. Pamtiću 8. septembar 1908. godine”. Držao se principa da Rusija mora pojačati prisutstvo na Bliskom, Srednjem i Dalekom Istoku i da je još car Nikolaj I bio u pravu kada je rekao da “gdje ruska noga stane, ne treba odatle ići” (“где стоит русская нога, оттуда уходить нельзя”).

Austro-Ugarska je izvršila aneksiju BiH, ali saglasnost za slobodne prolaze svojih brodova kroz osmanske moreuze Rusija nije dobila od drugih velikih država. Tokom turbulentne aneksione krize, kojoj je prethodio niz dramatičnih događaja, ultimatumima i političkih potresa (mladoturska revolucija i dr.) na širem prostoru, Rusija, bez obzira što je isticala da aneksija znači narušavanje *status quo* na Balkanu, nije bila u mogućnosti da, pred prijetećim stavovima Njemačke, zaoštava odnose s Austro-Ugarskom. Bila je oslabljena, što su znali i njeni evropski rivali, porazom u ratu s Japanom (1904–1905), izbijanjem revolucije 1905. i prijetećim društvenim previranjima. Pred nju je bio u pogledu aneksije BiH, postavljen izbor između mirnog rješenja tog pitanja i austrougarskog napada na Srbiju. Za smirivanje napetosti presudan je bio stav Njemačke koja je odlučno podržala Austro-Ugarsku. Teška kriza 1908–1909. se, uz učešće više aktera, okončala porazom ruske diplomatije. Kriza je pokazala očitu slabost Rusije i raspršila njene nerealne nade u ravnopravno partnerstvo s Austro-Ugarskom na Balkanu. Uz sve udare i prijetnje kojima je bila izložena, nastojala je ipak da ostane

unutar kruga velesila, kao nezaobilazan politički faktor na Balkanu i da sačeka nego “pogodnije” vrijeme za realizaciju svojih ambicija.

Unutar ruskih historiografskih krugova u kojima se iskazuje multiperspektivni pristup u proučavanju balkanske tematike i njenih sastavnih, reljefnih dionica s kraja XIX i početka XX stoljeća u širim razmjerama, Bosna i Hercegovina, pokazuje i knjiga Pahomove, zauzima značaj-

no mjesto. Ova zemlja smatraju neki ruski naučnici, ima historijski status “bureta baruta Evrope” (“пороховой погреб Европы”). Analizirajući njenu prošlost iz više uglova, pa i kroz prizmu tradicionalnog uticaja međunarodnog faktora, moguće je, prema, ne samo njihovom sudu, identificirati izvore mnogih problema koji je i danas opterećuju.

Safet Bandžović